

Zlatko Jurić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za povijest umjetnosti

Anamarija Zubović

Samostalna istraživačica

Prethodno priopćenje / *Preliminary communication*

UDK / UDC: 72 Schön, E.

728 Kovačić, V.

1. 10. 2013.

Edo Schön i najamna poslovno-stambena arhitektura Viktora Kovačića

Ključne riječi: Zagreb, V. Kovačić, najamne poslovno-stambene zgrade, E. Schön, D. Kahle, V. Mikić
Key words: Zagreb, V. Kovačić, apartment buildings with shops, E. Schön, D. Kahle, V. Mikić

U razdoblju od 1900. do 1945. objavljena je brojna kritička literatura o Viktoru Kovačiću, približno 56 naslova, koja se bavila monografskim prikazima djela ili značenjem njegove arhitekture u prvoj polovini 19. stoljeća.¹ Posebno mjesto zauzimaju velike monografske sinteze Ede Schöna, Ljube Babića i Gjura Szabe objavljene 1927. i 1928. godine.² Schön i Szabo pripadali su Kovačićevoj generaciji arhitekata i kritičara koji su bili rođeni 1870-ih godina. Babić je bio znatno mlađi i pripadao je generaciji rođenoj 1890-ih godina. Zajednička teorijska poveznica E. Schöna, Gj. Szabe i Lj. Babića beskompromisna je negativna kritika djelovanja I. Kršnjavoga, H. Bolléa te radikalni i konačni prekid s arhitekturom historicizma. Povezivala ih je teorijska misao da je arhitektura u Hrvatskoj zbog jalovosti historicizma po kvaliteti neupitno zaostajala za suvremenom europskom arhitekturom. Tek nas je Kovačićevo arhitektonsko djelo ponovno povezalo s kreativnim zbivanjima. Za svu trojicu, unatoč prisutnim razlikama u mišljenju, Viktor Kovačić je bio najveći arhitekt moderne koji je hrvatsku arhitekturu suvereno priključio visokim europskim standardima.

Edo Schön, *Arhitekt Viktor Kovačić, mapa – monografija, Zagreb, 1927.*

Edo Schön napisao je i nesebično u vlastitoj nakladi objavio raskošnu monografiju o životu i djelu arhitekta Viktora Kovačića.³ Monografija zauzima posebno mjesto u kritičkoj literaturi o Viktoru Kovačiću zbog nekoliko razloga. Riječ je o prvoj i jedinoj monografiji o djelu nekog arhitekta dotada objavljenoj u Hrvatskoj. Monografija se odlikuje iznimnom kvalitetom fotografija i arhitektonskih crteža koji su otisnuti u tehnici bakrotiska na finom papiru. U popratnom tekstu Edo Schön je u interpretaciji spojio različite optike promatranja arhitektonskog djela. U njegovu načinu razmišljanja bilo je prisutno iskustvo građenja druge akademske generacije arhitekata koja je prevalila kreativni put od historicizma, secesije do internacionalne moderne arhi-

tekture. Istodobno je vidljivo da je dobro poznao kritičko pisanje V. Lunačeka, K. Strajnića, A. Jirouška i Gj. Szabe s kojima je dijelio sličan generacijski svjetonazor i teorijska razmišljanja.⁴ Postojale su dvije dodirne točke u Lunačekovu i Schönovu teorijskom razmišljanju i koncepciji monografije o Viktoru Kovačiću. Schön i Lunaček koncipirali su svoje tekstove kao da su im cijelo vrijeme bile pred očima tri kratke klevetničke rečenice koje je Kršnjavi objavio 1905. godine.⁵ U tekstu je Schön na svaku pojedinu klevetu Kršnjavoga (talent ali lijencina; ima ideja ali nije ustrajan; ima ukusa ali se ne usavršava; prepotentni boem koji podcjenjuje djelo prethodnika) odgovarao portretirajući Kovačićevo osobu i arhitektonsko djelo u superlativima.

Schönovo je djelo kompleksno, dragocjeno zbog teorijske interpretacije, ali i kao izvor podataka zbog sveobuhvatnog prikaza Kovačićevo života i djelovanja. Mnogo je

pozornosti posvetio analizi najamnih stambenih zgrada koje su bile ugrađene u gradske blokove. Na osnovi suvremenih arhivskih i bibliografskih istraživanja Aleksandra Lasla, Darje Radović Mahečić, Krešimira Galovića, Zlatka Jurića i Darka Kahle dosada je ustanovljeno da je Kovačić projektirao i izveo sedam zgrada: stambena zgrada Kornitzer (Gundulićeva 22, 1902.–1904.), stambena zgrada Ivančan (Boškovićeva 10, 1903.–1904.), trgovačko-stambena zgrada Oršić-Divković (Masarykova 21–23, 1906.–1907.), stambena zgrada Lustig-Perok (Kumičićeva 10/Mihanovićeva, 1910.–1911.), stambena zgrada Frank (Mažuranićev trg 1/Hebrangova 33, 1912.–1913.), poslovno-stambena zgrada Slaveks d.d. (Svačićev trg 13, 1920.–1922.), poslovno-stambena zgrada Eksploatacija drva d.d. (Trg žrtava fašizma 3, 1921.–1923.).⁶

U pratećem tekstu monografije Schön je pisao samo o zgradama Frank, Slaveks d.d. i Eksploatacija drva d.d., dok ostale nije spominjao. Vjerojatno se objašnjenje za izostavljanje ranijih zgrada nalazi u Schönovu prijateljstvu i dobrom poznavanju Kovačićeve osobe. Prilikom pisanja monografije imao je detaljan uvid u Kovačićevu arhitektonsku ostavštinu u kojoj je sigurno mogao vidjeti sačuvane arhitektonske nacрте ranijih zgrada.

U opisu Kovačićeve osobe posebno naglašava njegov aktivistički pristup i uključivanje u brojne javne rasprave o regulatornim i arhitektonskim problemima u Zagrebu. Njegov je cilj bio pronaći što bolje rješenje postojećeg problema, a ne osobna materijalna zarada. Sljedeća Kovačićeva odlika bila je velika kritičnost prema svom arhitektonskom djelu. Nezadovoljstvo najranijim radovima bilo je toliko veliko da ih je najradije prešućivao.⁷ Jedno je od mogućih objašnjenja da je Schön prešutio ranije zgrade jer mu je bilo poznato Kovačićevo nezadovoljstvo njima. Objašnjenje je samo djelomično uvjerljivo jer je Schönu koji je obnašao dužnost rektora Visoke tehničke škole, bila poznata Kovačićeva vlastoručno potpisana biografija s popisom djela prilikom njegova izbora za nastavnika. Kovačić je izostavio jedino zgrade Ivančan i Kornitzer.⁸

Analiza namjene i nosive konstrukcije zgrada Frank, Slaveks i Eksploatacija drva

Sve tri najamne zgrade pripadaju u zatvoreni blokovski način izgradnje.⁹ Zgrada Frank je uglovnica, dok su Slaveks d.d. i Eksploatacija drva d.d. ugrađene zgrade.¹⁰ Zgrada Frank ima istovjetnu stambenu namjenu po katovima, dok zgrade Slaveks d.d. i Eksploatacija drva d.d. imaju složeno vertikalno zoniranje trgovačke, poslovne i stambene namjene po katovima. Poveznica je identična nosiva konstrukcija koja se sastoji od tri paralelna masivna zidana zida od opeke (ulično pročelje, središnji zid, dvorišno pročelje) i

kompozitne stropne konstrukcije od drvenih grednika. Završni sloj u sobama je masivni drveni parket. Kuhinje, kupaonice i zahodi također su imali drvene grednike, ali sa slojem lijevanoga cementnog estriha i završnom obradom od brušenog teraca. Sve tri zgrade imaju jednostrešni kosi krov prema uličnom pročelju, izdignuti razdjelni vatrobрани zid i ravni krov prema dvorišnoj strani. Najamna stambena zgrada Frank je uglovnica s poluukopanom podrumom, visokim prizemljem i tri kata.¹¹ Prema Kahlinoj klasifikaciji provedenoj na osnovi tlocrtne dispozicije, zgrada Frank pripadala bi u grupu uglovnica s dva dvokraka stubišta i tri stana na jednom katu.¹² Oba su stubišta okomita na središnji nosivi zid i orijentirana na dvorište. Manji stanovi nalaze se uz istočni i južni rub parcele i imaju samo jedno ulično pročelje, dok je veći stan smješten dijagonalno na uglu i ima dva ulična pročelja. Jedno stubište smješteno je uz južni rub parcele i služi samo za jedan stan. Drugo stubište nalazi se približno na polovici dužine sjevernog pročelja i povezuje dva stana. Stanovi su vrlo velike površine jer su pojedine sobe morale imati površinu od 15 do 18 m² prema tadašnjim građevnim propisima.¹³

U prizemlju su se nalazili dvosobni i trosobni stanovi uz rub parcele, a veliki četverosobni stan bio je dijagonalno smješten na uglu. Na prvom katu bio je peterosobni stan s uredom vlasnika zgrade. Na drugom i trećem katu bili su manji četverosobni i trosobni stanovi uz rub parcele i veći četverosobni na uglu. Ukupna površina jednoga kata bila je približno 417,2 m², jer su uglovnice po dispoziciji omogućavale veću izgrađenost, a time i financijsku iskoristivost građevne parcele.¹⁴ U tlocrtu su se nalazila i dva svjetlika. Jedan je bio uz istočni rub parcele, a drugi je bio u sredini tlocrta. Upotreba svjetlika proizlazila je iz Reda građenja jer su sve prostorije stana trebale imati prirodno svjetlo i provjetranje pomoću prozora na dvorišnom pročelju ili u svjetlicima.

U blokovskom načinu izgradnje zgrada Slaveks d.d. pripadala bi ugrađenim najamnim poslovno-stambenim zgradama. U organizaciji namjene prisutno je složeno vertikalno zoniranje po katovima.¹⁵ U prizemlju su se nalazili stan podvornika i prateće prostorije (dvije garaže, praonica, vratari i šoferi). U mezaninu su bili dvosobni stan i poslovni prostori koji su zauzimali cijeli prvi kat. Na drugom katu su trosobni i dvosobni stanovi. Čitav treći kat je veliki peterosobni stan. Na tavanu je trosobni stan. Prema Kahlinoj klasifikaciji tlocrtne dispozicije zgrada Slaveks d.d. pripadala bi u grupu c (tlocrt s razvedenim dvorišnim krilima). Osnovna je značajka grupe c da je širina uličnog pročelja veća od dubine tlocrta.¹⁶

U pravilu je vertikalna komunikacija riješena središnje postavljenim dvokrakim stubištem. Kovačić je zbog velike širine parcele mogao primijeniti trokrako stubište s električnim osobnim dizalom i osigurati prirodno svjetlo u ulaznim pretprostorima (*hall*) stanova. U dvorišnim krilima

nalaze se servisne prostorije (kuhinja, izba, kupaona, wc, soba služavke). Stanovi su veliki, a površina karakterističnog kata iznosi približno 247,23 m².¹⁷ Na zgradi Slaveks d.d. prvi su put primijenjeni prozori s horizontalnom prečkom koji su bili vertikalno podizni. Prozore zajedno s roletama je izvela bečka tvrtka Portois & Fix.¹⁸

Ugrađena najamna poslovno-stambena zgrada Eksploatacije drva d.d. također je imala složeno vertikalno zoni-ranje po katovima. U prizemlju su bila tri dućana i dva manja dvosobna stana. Čitav mezanin bio je uredski prostor. Na prvom katu bio je četverosobni stan ravnatelja. Na drugom i trećem katu bili su trosobni i četverosobni stanovi.¹⁹ Ukupna površina karakterističnog kata iznosila je 336,37 m². Prema Kahlinoj klasifikaciji riječ je o grupi c – tlocrtu s razvedenim dvorišnim krilima koji je pripadao u podgrupu c2.²⁰ Glavna je značajka podgrupe c2 da je dubina tlocrta veća od širine uličnog pročelja. I u ovom je slučaju širina parcele dopuštala primjenu trokrakog stubišta s električnim osobnim dizalom.²¹ U unutrašnjem opremanju stanova Kovačić je pratio razvoj suvremenih instalacijskih sustava. U zgradi Frank na svim je katovima primijenjen uobičajeni način grijanja na kruto gorivo u kaljevim pećima. Osim na prvom katu u stanu i uredu kućevlasnika, primijenjeno je visokotlačno centralno grijanje toplom vodom. U zgradama Slaveks d.d. i Eksploatacija drva d.d. na svim je katovima uvedeno centralno grijanje toplom vodom.²²

Edo Schön o zgradama Frank, Slaveks i Eksploatacija drva

Schönova analiza vjerojatno je najkontroverzniji dio teksta u monografiji. On se nije bavio svim aspektima arhitektonske kompozicije, nego se fokusirao na estetske značajke i pozicioniranje stambene arhitekture u čitavu Kovačićevu opusu. Prema njegovu mišljenju, u zagrebačkom općinstvu zgrada Frank je navodno bila poznata po fami da je najljepša u Zagrebu.²³ Od banalnih načičkanih historicističkih zgrada izdvajala se jednostavnim oblicima, dobrim materijalima, solidnom izvedbom i otmjenim proporcijama u arhitektonskoj kompoziciji. Schön je u uvodu ležerno napomenuo da arhitekti nisu uvijek imali priliku slobodno stvarati u skladu sa svojim ukusom nego su relativno često morali praviti ustupke specifičnim željama investitora. U ovom slučaju investitor je zahtijevao pročelje firentinske palače. S mnogo empatije objašnjena je specifična situacija u kojoj se našao Kovačić, kao i tijek njegova stvaralačkog procesa. U Schönovu razmišljanju postoji poprilična količina teorijske nedosljednosti. Na prethodnim stranicama Schön se zgražao nad historicističkom arhitekturom druge polovine 19. stoljeća kad je vladala »era pomračenja« a arhitekti su »zaodijevali stambene zgrade u lažno ruho« bilo kojeg

stila prema sumnjivim i neukusnim željama investitora. Na Schönovoj apotekarskoj vagi s najstrožom preciznošću su izvagana sva zlodjela historicizma, a nemilosrdno i bez oklijevanja iskazana je zaslužena negativna presuda. Kad je Kovačić najamnu stambenu zgradu zaodjenuo u »firentinsko ruho«, Schön je odjednom zaboravio apotekarsku vagu i strogost u ocjenjivanju.

Uslijedilo je objašnjenje u ležernom tonu o životnim realnostima, gdje je bilo nužno i opravdano napraviti ustupak ukusu investitora. U ovom slučaju ukus investitora nije bio barbarski kao u historicizmu nego je samo primjer životnog paradoksa u arhitektonskoj praksi.

Prema Schönu, Kovačić je problem riješio svojevrsnom dosjetkom kombinirajući otmjene proporcije, snažnu tipičnu strehu i ritam slijepih arkada s polustupovima na pročelju posljednjeg kata. Kovačić je primjenom subjektivne dosjetke (*loggia* na uglu, istaknuta streha s vidljivim drvenim grednicima, kolonada dvostrukih tordiranih stupića + kontinuirana horizontalna »greda« + slijepi lukovi) postigao aluziju ne na forme nego na duh firentinske renesanse. Potrebno je naglasiti da tordirani stupići, »greda« i slijepi lukovi nisu konstruktivni elementi, nego su određeni oblik arhitektonske plastike. Slijepi lukovi pogotovo nemaju konstruktivnu namjenu, nego su isključivo plitka profilacija u žbuci. Donekle bi se moglo složiti s činjenicom da arhitektonska kompozicija posljednjeg kata na određeni način podsjeća na duh firentinske renesanse. Oblikovanje plohe pročelja visokog prizemlja prvoga i drugoga kata mnogo je teže stilski odrediti. »Rustičnost« obrade zidne plohe prizemlja izvedena je u žbuci dugim horizontalnim neprekinutim potezima glatke površine i trokutastog presjeka. Oblikovanje nadvoja nad prozorima visokog prizemlja asocira na nešto što će se mnogo kasnije nazivati prefabricirani armirano-betonski nadvoj. Približno kvadratni prozor posljedica je primjene čeličnih traverzi u betonskom nadvoju, ali je ploha pročelja oblikovana plitkom profilacijom u žbuci. Povezivanje ulaznih portala u visokom prizemlju i balkona na prvom katu stvorilo je dva monumentalna akcenta na pročeljima. Ponovno je teško odrediti povijesne uzore. Zakrivljeni nadvoj nad ulaznim vratima identičan je onome na crkvi sv. Blaža. Vesna Mikić neosporno je dokazala da je riječ o kreativnoj referenciji na nadvoj ulaznih vrata Umjetničke škole u Glasgou arhitekta Ch. R. Mackintosha.²⁴ Prozor iznad nadvratnika ima jednostavni ortogonalni betonski raster. Balkonske konzole krajnje su pojednostavljeni volumeni. Ispuna balkonske ograde glatka je ploha s jednostavnim kružnim otvorima. Slijepi lukovi iznad prozora prvog kata nisu konstruktivni, nego su plitka profilacija u žbuci pročelja. Glatka zidna ploha pročelja, pravilno perforirana s približno kvadratnim prozorskim otvorima, nema direktnoga povijesnog uzora. Konačni dojam više upućuje na bezvremenski senzibilitet nego na ukotvljenost u neorenesansi.

Edo Schön je posebno naglasio da Kovačić na najamnim stambenim zgradama Slaveks i Eksploatacija d.d. najveću pozornost posvećuje solidnosti izvedbe, plemenitim materijalima i ispravnoj tehnici.²⁵ Estetska kvaliteta arhitektonske kompozicije temelji se na dobrim proporcijama i ritmu, kao i pročišćavanju oblika od bilokakvih suvišnosti. U suvremenoj arhitekturi postojala je tendencija da se jednom te istom predmetu u svakoj novoj gradnji osmisli novi oblik.²⁶ Schön je takvo shvaćanje usporedio s neprekidnim kreiranjem novoga u ženskoj modi. Jedini je način da se prekine s takvim površnim modističkim ponašanjem u arhitekturi da se dovršeni i logični oblici standardiziraju. U tekstu je ostalo nejasno koje bi elemente arhitektonske kompozicije trebalo standardizirati. Možda je riječ o novom formatu prozora. Promjenu od uspravnoga pravokutnog prema približno kvadratnom prozoru omogućila je primjena suvremenih nosivih konstrukcija. Na zgradi Slaveks promijenio se i način otvaranja prozorskih krila. Umjesto rotiranja prozorskog krila oko lijeve ili desne vertikalne osi primijenjena je inovativna konstrukcija vertikalno podiznih prozorskih krila, koja je tada bila iznimna rijetkost u Zagrebu. Posebno je ostala nejasna formulacija o primjeni plemenitih materijala u arhitektonskoj kompoziciji. Pročelje zgrade Frank ima betonski sokl s vanjskom površinom od nebrušenog teraca do visine poluukopanog podruma, a preostalo pročelje je ožbukano.

Ulazni portal je od betonskih blokova s vanjskom površinom od nebrušenog teraca. Na zgradi Slaveks pročelje je u visini prizemlja i mezanina od kamena pješčenjaka, a ostali katovi su ožbukani (?). Na ulaznom portalu su primijenjeni blokovi od kamena pješčenjaka (?).²⁷ Na zgradi Eksploatacije d.d. pročelje u visini prizemlja i prvog kata je od betona s grubom vanjskom površinom, a ostalo je žbukano. Na sve tri zgrade konstrukcija vratnog krila je drvena, a s vanjske strane vrata su obložena brončanim limom. Svi navedeni materijali standardno su se upotrebljavali u najamnoj stambenoj izgradnji. Iznimka je oblaganje pročelja do visine prvog kata kamenom (?) na zgradi Slaveks i oblaganje vanjske površine vratnih krila brončanim limom.

Schönova ocjena zgrade Slaveks omogućava prilično proturječna čitanja ovisno o tome kako se interpretira značenje pojedinih pojmova. Zgrada Slaveks je Kovačićevo zrelo djelo, u kojem se oslobodio »neodređenih oblika i svake reminiscence modernizma, te pročišćuje svoj arhitektonski aparat«.²⁸ Na zgradi Slaveks započeo je put prema standardizaciji pročišćenih oblika oslobođenih od suvišnog ornamenta, a nastavio ga je na zgradi Eksploatacije d.d.

Na zgradi Frank formalna obrada pročelja visokog prizemlja samo je stvarala vrlo labavu i možda uvjetno romantičnu aluziju na rustičnu obradu karakterističnu za razdoblje renesanse. U tom smislu točna je Schönova ocjena o neodređenim oblicima. Arhitektonska plastika na pročelju zgrade Slaveks nije neodređena, nego je krajnje pozitivistički precizna. Činjenica je da je Kovačić napravio pomak od

subjektivne aluzije prema racionalno izabranom povijesnom citatu: vijenci (između mezanina i prvog kata, iznad trećeg kata, balkonske konzole i ispuna ograde). Istodobno su u kompoziciji pročelja prisutni arhitektonski elementi koji nemaju direktni povijesni uzor. Garažna vrata u prizemlju i prozori u mezaninu jednostavni su pravokutni i kvadratni otvori bez ikakvih dovratnika i doprozornika. Ulazni je portal sastavljen od masivnih kamenih blokova bez ikakvih stilskih obilježja. Prozori od prvog do trećeg kata imaju plitko profilirane doprozornike koji nemaju direktne povijesne uzore.

Sljedeći problem nastaje kad se istodobno ustvrđi da se Kovačić oslobodio svake reminiscencije modernizma i pročitao svoj arhitektonski aparat. Doslovna interpretacija »oslobađanja« bila bi da je Kovačić odustao od modernizma. U tom bi slučaju »pročišćavanje« značilo napuštanje subjektivne interpretacije i povratak preciznom objektivnom citiranju povijesnih izraza. Vjerojatno je Schön imao potpuno drugačije shvaćanje pojma modernizma od onog koje se poslije uobičajilo u povijesti i teoriji arhitekture 20. stoljeća. Ako se pojam modernizma shvati u današnjem značenju, onda je napisana teška proturječnost. Glavna odlika modernizma je odustajanje od povijesne memorije i pojma lijepog u arhitektonskom izrazu. Naglasak je na sinergiji između analize namjene i etičkoj primjeni materijala te nosive konstrukcije u arhitektonskoj kompoziciji. Ako pojam modernizma shvatimo kao trenutačnu pomodnost, tada sve poprima značenje okretanja prema trajnim vrijednostima. Problem je što Schön nije želio jasno definirati na koje je trajne vrijednosti mislio.

Na zgradi Slaveksa nastavlja se standardiziranje i ostvaren je cilj što jednostavnije strukture koja estetski dojam postiže skladnim linijama i upotrijebljenim materijalom. Problem je što Schön pojam standardizacije upotrebljava na dva načina. Prvi put ga je spominjao u kontekstu zgrade Slaveks i vrlo vjerojatno se odnosi na standardiziranje oblika pojedinog predmeta. Nigdje nije precizirao na koje predmete misli. Drugi put ga spominje u analizi pročelja u arhitektonskoj kompoziciji zgrade Eksploatacije d.d. Problem je što je današnje shvaćanje pojma standardizacije više usmjereno pojedinačnim uporabnim predmetima ili pojedinim arhitektonskim elementima, poput industrijski proizvedenih prozora ujednačene konstrukcije i dimenzija. Schön upotrebljava pojam primarno u analizi pročelja. Vjerojatno je pod standardizacijom podrazumijevao pravilnost i ritmičnu izmjenu približno kvadratičnih prozorskih otvora na jednostavnoj plohi pročelja. Pročišćavanje pročelja se nastavlja jer nema više balkona koji nisu imali nikakvu funkciju nego su bili skulpturalno-arhitektonska plastika na pročelju. Ulaz je samo urezani pravokutnik u plohi pročelja, za razliku od kompleksne arhitektonske plastike na ulaznim portalima zgrada Frank i Slaveks. Unatoč procesu pročišćavanja, na pročelju zgrade Eksploatacije d.d. još su uvijek zadržani precizni povijesni citati na završnom vijencu.

Zaključak

U prvom razdoblju od 1900. do 1945., kad je nastajala opsežna kritička literatura, Edo Schön je jedini posvetio veću pozornost najamnim stambenim zgradama Viktora Kovačića. On je jasno i precizno definirao Kovačićevu temeljnu projektantsku namjeru pročišćavanja forme od suviše arhitektonske i skulpturalne plastike u arhitektonskoj kompoziciji. U konačnoj ocjeni Schön je elegantno otklonio bilokakvu stilsku kvalifikaciju. Indirektni odgovor možda se nalazi u usporednoj kritičkoj analizi Ehrlichova i Schönova djela koja se na različitim razinama isprepliću s Kovačićevim djelom. Ehrlich je poslovno surađivao s Kovačićem. Schön je objavio monumentalnu monografiju. Sva su trojica djelovala kao sveučilišni nastavnici u utemeljiteljskom razdoblju Arhitektonskog fakulteta. U njihovu arhitektonskom djelu postoji čitav niz dodirnih točaka. Schönova trgovačko-stambena zgrada Vasić (Gundulićeva 7/Varšavska, 1927.–1928.) i Ehrlichov golemi stambeni blok Nadarbine zagrebačke nadbiskupije (Vlaška 70a–72c/Bauerova 2–8/Martićeva 29–37/Ratkajev prolaz 1–10, 1926.–1930.) definitivno odražavaju utjecaj Kovačićevih razmišljanja i arhitektonskog djela. Posebno je važno što su i Ehrlich i Schön tijekom 1930-ih godina usvojili principe novog građenja i dovršili kreativno kretanje prema internacionalnoj modernoj arhitekturi. Vladimir Lunaček, Edo Schön i Hugo Ehrlich započeli su teorijsku raspravu o Kovačićevoj projektantskoj metodi i time otvorili mogućnost drugačije interpretacije njegova djela i značenja u arhitektonskim zbivanjima u prva tri desetljeća 20. stoljeća.

BILJEŠKE

- 1 Detaljan popis i komentar kritičke literature o Viktoru Kovačiću u LEA LASIĆ, *Kritička literatura o Viktoru Kovačiću: 1897.–2001.*, Hrvatskozagorsko književno društvo, Klanjec, 2004., 101–139.
- 2 GJURO SZABO, *Die Tragödie des Meisters*, Morgenblatt, 5. siječnja 1928., 6; GJURO SZABO, *U spomen Viktoru Kovačiću*, Savremeni, 21 (1928.), 67–76; LJUBO BABIĆ [pripisano], *Arhitekt Viktor Kovačić (mapa – monografija, Zagreb 1927)*, Obzor, 7. veljače 1928., 2–3; LJUBO BABIĆ [pripisano], *Arhitekt Viktor Kovačić (mapa – monografija, Zagreb 1927)*, Obzor, 8. veljače 1928., 2.
- 3 EDO SCHÖN, *Arhitekt Viktor Kovačić. Mapa-monografija*, Zagreb, 1927.; EDO SCHÖN, *Arhitekt Viktor Kovačić. Mapa – monografija*, Čovjek i prostor, 259–260 (1974.), 3–46. Pretisak s uvodnim tekstom Žarka Domljana.
- 4 Detaljan popis i komentar kritičke literature V. Lunačka, K. Strajnića, A. Jirouška i G. Szabe o Viktoru Kovačiću u LEA LASIĆ (bilj. 1), 103–112.
- 5 IZIDOR KRŠNJAVI, *Pogled na razvoj umjetnosti u moje doba*, Hrvatsko kolo, 1 (1905.), 297.
- 6 DARJA RADOVIĆ-MAHEČIĆ, ALEKSANDER LASLO, *Viktor Kovačić – promotor hrvatske moderne arhitekture*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 21 (1997.), 142–165. Isti rad je pod novim naslovom još jednom objavljen u DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ, ALEKSANDER

- LASLO, *Život i djelo Viktora Kovačića*, Arhitekt Viktor Kovačić – život i djelo, (ur.) Miroslav Begović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture, Zagreb, 2003., 91–132. Na osnovi ovog rada nastala je biografska jedinica: DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ, »Kovačić, Viktor«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7 (Kam-Ko), (ur.) Trpimir Macan, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 2009., 806–811. KREŠIMIR GALOVIĆ, *Arhitekt Viktor Kovačić, skice i crteži*, Nakladništvo Udruženja hrvatskih arhitekata, Zagreb, 1997., 21–33; KREŠIMIR GALOVIĆ, *Arhitekt Edo Šen: skice i crteži*, Nakladništvo Udruženja hrvatskih arhitekata, Zagreb, 1998., 17–19; ZLATKO JURIC, *Josip Marković, Viktor Kovačić, Aladar Baranyaj i Lav Kalda u poduzeću Pilar & Mally & Bauda 1900–1907*, Arhitektura, 49/1 (1996.), 105–113; DARKO KAHLE, *Potpisani i nepotpisani projekti i realizacije Vladimira Šterka u Zagrebu od 1923. do 1941.*, Prostor, 16/2[36] (2008.), 193–209.
- 7 EDO SCHÖN (bilj. 3), 14.
  - 8 SREBRENKA SEKULIĆ GVOZDANOVIĆ, *Djelovanje Viktora Kovačića kao profesora na Tehničkoj visokoj školi u Zagrebu*, Arhitekt Viktor Kovačić – život i djelo, (ur.) Miroslav Begović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture, Zagreb, 2003., 286–287.
  - 9 DARKO KAHLE, *Građevinski propisi grada Zagreba u razdoblju od 1850. do 1918. godine*, Prostor, 12/2[28] (2004.), 203–216.
  - 10 DARKO KAHLE, *Zagrebačka ugrađena najamna kuća u razdoblju od 1928. do 1934. godine*, Prostor, 10/2[24] (2002.), 156–166; DARKO KAHLE, *Zagrebačka ugrađena najamna kuća u razdoblju od 1935. do 1945. godine*, Prostor, 11/1[25] (2003.), 33–43; DARKO KAHLE, *Zagrebačka uglovnica u razdoblju od 1928. do 1944. godine*, Prostor, 12/1[27] (2004.), 78–84.
  - 11 ANAMARIJA ZUBOVIĆ, *Stambene najamne kuće Viktora Kovačića*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2009., 14–16, 27–29, 50–56.
  - 12 DARKO KAHLE (bilj. 10, 2004.), 78 – Tablica I.
  - 13 DARKO KAHLE (bilj. 9), 208.
  - 14 ANAMARIJA ZUBOVIĆ (bilj. 11), 51.
  - 15 ANAMARIJA ZUBOVIĆ (bilj. 11), 56–57.
  - 16 DARKO KAHLE (bilj. 10, 2003.), 35 – Tablica I.
  - 17 ANAMARIJA ZUBOVIĆ (bilj. 11), 57.
  - 18 ANAMARIJA ZUBOVIĆ (bilj. 11), 30.
  - 19 ANAMARIJA ZUBOVIĆ (bilj. 11), 61.
  - 20 DARKO KAHLE (bilj. 10, 2003.), 35 – Tablica III.
  - 21 DARKO KAHLE, *Građevinski propisi za grad Zagreb u razdoblju od 1919. do 1931. godine i Građevinski zakon iz 1931.*, Prostor, 14/1[31] (2006.), 121–122.
  - 22 ANAMARIJA ZUBOVIĆ (bilj. 11), 31.
  - 23 EDO SCHÖN (bilj. 3), 11.
  - 24 VESNA MIKIĆ-BRODNJAK, *Ono nešto u detalju*, Arhitektura, XLIX/1[212] (1996.), 94–95.
  - 25 EDO SCHÖN (bilj. 3), 11.
  - 26 EDO SCHÖN (bilj. 3), 11–12.
  - 27 Nakon nedavno provedene obnove, pod budni okom Gradskog zavoda za zaštitu spomenika, vizualnim pregledom više nije moguće sa sigurnošću utvrditi koja je vrsta materijala izvorno upotrijebljena na pročelju u visini prizemlja i mezanina, kao i na ulaznim portalima. Sve je premazano nekom blatnom tekućinom u boji svijetlog okera. Potpuno je nejasno što se željelo postići. Postoji nekoliko mogućih objašnjenja. Prvo, nanošenjem blatne tekućine željelo se obmanuti promatrača da je žbuka u stanju odglumiti kamen. Drugo, vjerojatno je cilj bio da kamen još više izgleda kao kamen. U konačnici je potpuno jasno što se postiglo. Nadležni anonimni konzervator jasno je pokazao da nema elementarnog pojma o Loosovim teorijama etičke primjene prirodnih materijala, kao što ništa ne zna o vezi Loos – Kovačić – Ehrlich o kojoj su elaborirano pisali Ljubo Babić i Hugo Ehrlich još 1933. godine. LJUBO BABIĆ, *Mi o Loosu*, Arhitektura, 3 (1933.), 171–172; HUGO EHRLICH, *Mi o Loosu*, Arhitektura, 3 (1933.), 173–176.
  - 28 EDO SCHÖN (bilj. 3), 11.

Summary

Zlatko Jurić

Anamarija Zubović

Edo Schön's Views Concerning Apartment Buildings with Shops Designed by Viktor Kovačić

Schön's portfolio-monograph about Viktor Kovačić, published in 1927, deserves a special place in the rich critical literature produced between 1900 and 1945. In Croatia this was the first book dealing with the work of a Croatian architect. This is a complex book, precious as a theoretical approach, but also as a richly documented source of data about Kovačić's life and work. In this monograph Schön concentrated on three apartment buildings designed by Kovačić: the Frank building, Slaveks d.d. and Timber Exploitation (Eksploatacija drva, d.d.) Schön offers us a clear and precise definition of Kovačić's basic intention: as an architect he wants to purify and simplify his forms, getting rid of redundant architectural and sculptural ornaments. In his concluding evaluation Schön elegantly avoided direct stylistic qualifications. Indirectly, this attitude reflects his awareness that his own work is interlaced with Ehrlich's, and the work of both of them can be related with Kovačić's work. The three architects were all active as teachers during the process of founding the Faculty of Architecture in Zagreb. In their work they all shared numerous characteristics. Schön's commercial/residential Vasić building and Ehrlich's enormous apartment building commissioned by the Archbishopric of Zagreb, were definitely influenced by Kovačić's ideas and his work. It is particularly important to stress that in the nineteen-thirties these two architects embraced the principles of the New Architecture, and completed the creative drive in Croatia to join the international trends. Vladimir Lunaček, Edo Schön and Hugo Ehrlich began the theoretical discussion about Kovačić's method, opening the way for different interpretations of his work and raising the awareness of its significance in Croatia in the first three decades of the twentieth century.